

Publicerad i *Flamman* 2006-10-19

Upproriska ungrare

av Sture Källberg

Stalinstatyn fälldes till marken. Polisen lät sig avväpnas. En rasande flock män och kvinnor sparkade sönder en man som påstods tillhöra säkerhetspolisen. Författaren Sture Källberg var i Budapest under de händelserika dagarna 1956.

Sovjetiska tanks med order att stoppa en demonstration på upprorets tredje dag vänder och kör istället i tåten, lastade med ropande demonstranter.

BUDAPEST 1956 Säg varför älskar du en annan när jag bara älskar dig... Sångerskans vulgärt hesa röst var fenomenal. Mond mért szeretsz te mást és én csak Téged... Jag förstod inte de ungerska orden, men Gyula översatte på hjälplig tyska. Han var en fattig akrobat jag blivit kompis med, som lärde mig en hel del om vardagen i Ungern 1956.

Tjejerna som jobbade på de otaliga barerna, kaféerna och nattklubbarna hade snygga kläder trots svinaktigt usla löner. Hur gick det ihop? Dom får presenter, sa Gyula, killarna dom ligger med betalar deras kläder.

Den sortens halvprostitution var mycket utbredd och känd av alla, ansågs normal och stämde dåligt med mina föreställningar om ett socialistiskt samhälle. Lika lite som att myndigheterna sålde lägenheter legalt för 40 000 forint, en väldig summa då, utan att det ställdes närgångna frågor. Bostadsbristen var enorm efter andra världskrigets härjningar.

Jag kom till Budapest för att arbeta i Demokratisk ungdoms världsfederation (DUV) som svensk representant för Demokratisk ungdom, SKP:s maskerade ungdomsförbund. DU hävdade tappert att förbundet uppstått utan stöd av något parti, men det trodde bara de mest naiva på.

DUV hade sitt högkvarter i en gammal överklassvilla i Pest, den del av stan som ligger öster om Donau. Hård politisk strid rasade i kåken mellan revisionister och stalinister. Motsättningar rådde också mellan representanter för rika länder i Europa och fattiga i Asien och Afrika. Högsta ledningen bestod förstås av européer. Latinamerikanerna höll till på tredje våningen, grälade inbördes, men höll ihop mot våningarna under.

I Polen hade revisionisten Gomulka, efter flera år i stalinistiskt fängelse, plötsligt blivit partiets generalsekreterare och landets premiärminister. I Ungern satt stalinisten Gerö kvar vid rodret, men oppositionen växte och de politiska diskussionerna var glödheta.

Männen kring Gerö tänkte ut ett genialt drag för att dämpa kritiken och skaffa sig sympatier – de bestämde att Lasz Rajks rehabiliterade benknotor skulle hyllas med statsbegravning! Utrikesminister Rajk anklagades 1949 för spioneri och maskopi med ”de folkfientliga jugoslaviska krigsmakarna och agenterna åt den amerikanska imperialismen: Tito, Rankovitj, Kardelj och Djilas”. Han dömdes till döden och avrättades.

Statsbegravningen ägde rum lördagen den 6 oktober. Den blev ett enastående tillfälle för oppositionen mot Gerö att visa sin styrka. 350 000 ungrare kom till ceremonin på Hösök tere (Hjältarnas plats).

Nästa veckoslut, 13-14 oktober, bildade oppositionella studenter Ungerska högskole- och universitetsstudenters Union, MEFESZ. Några bråkstakar bara, sa ungraren Miklos i DUV. Dagen därpå frågade jag åter hur många studenter som gått med. Alla, svarade han och såg genuint förvånad ut.

MEFESZ krävde att en ny partikongress skulle hållas omgående med nyval på samtliga förtroendeposter, samt att revisionisten Nagy skulle bli ny regeringschef. Vidare fullt likaberättigande mellan Ungern och Sovjetunionen och att sovjettrupperna skulle lämna landet. Därefter flerpartisystem med allmänna och fria val.

Ett fritt val hade hållits 1945 efter andra världskrigets slut. Småbrukarpartiet segrade stort med 57 procent av rösterna och 245 mandat. Kommunisterna fick 70 mandat, Socialdemokraterna 69, Nationella bondepartiet 23 och Demokraterna 2 mandat.

År 1947 buntades alla partier ihop med våld i Ungerns arbetande folks parti, MDP, under kommunistisk ledning och med Stalins välsignelse.

Sara som jag lärt känna berättade hur det gick till. Hon arbetade som funktionär hos sossarna när två män från den fruktade säkerhetspolisen AVH hämtade henne. Eftersom hon vägrade medverka i den politiska svindeln hamnade hon i ett sovjetiskt fångläger i Vorkuta i norra Sibirien.

Fyra år senare fick hon skicka ett vykort till sin mor som först då fick reda på att dottern fortfarande levde.

Stalin dog i mars 1953. Till jul det året blev Sara rehabiliterad och återvände till Budapest. Hon fick en liten lya i en gul byggnad som kallades Vita huset för att oskyldigt dömda bodde där. ”Av misstag kvarhållen som krigsfånge mars 1947 – december 1953” stod det i hennes sovjetiska papper. Soldat hade hon dock aldrig varit.

Den 23 oktober fick jag reda på att ett demonstrationståg var på väg över Margitbron. Jag klängde upp på en fullpackad spårvagn åt det hållet och sprang sedan mot floden. Den väldiga

demonstrationen med hundratusen unga krävde ungersk-sovjetisk vänskap på likaberättigad grund. Talkörer skallade: Ut med Gerö! Vi vill ha Nagy! Russzki go home!

I täten bars en stor ungersk flagga med hål i mitten; folkrepublikens symbol med ax, hammare och den röda stjärnan var bortklippt. I fönstren längs gatorna mot parlamentet där vi gick hängde folk ut flaggor med runda hål, hurrade och jublade. Demonstranterna sjöng och viftade med röda fanor.

Den väldiga parlamentsplatsen fylldes sedan till sista ståplats av folk på hemväg från jobbet som ropade Nagy! Nagy! Kvällen kom. Plötsligt blev det kolmörkt. Något ledande snille trodde kanske att folk skulle gå hem då. En demonstrant tände eld på en hopvirad tidning och sekunden efter var platsen ett hav av fladdrande lågor. Gatlyktorna tändes då på nytt.

Spårvagnar och bussar stod övergivna. Jag sprang med tusentals andra mot Hjältarnas plats. Tungt flåsande såg jag hur stålvajrar lagts runt nacken på den höga Stalinstatyn och kopplats till brummande lastbilar. Vajrarna gick av, massan började gapskratta och ropa galg-humoristiska ramsor om "Den Store Stalin". Då kom några karlar med gastuber och skärbrännare och skar av statyn i knäveckan. Den brakade ner på asfalten under enormt jubel och släpades bullrande iväg efter en lastbil.

Jag bodde på Palace Hotel i centrum av Pest mitt emot tidningen Nepszava. Dit släpades Stalinstatyn. Folk sågade och hamrade loss souvenirbitar av metallen dygnet runt. Den röda stjärnan på Nepszavas tak vräktes ner.

Skjutandet började vid radiohuset där AVH-poliser sårade och dödade demonstranter. Studenterna stormade polisstationer och skaffade vapen. Ordningsspoliserna lät sig avväpnas utan motstånd och gick hem.

Jag såg en civil man dödas utanför Nationalteatern.

En rasande flock män och kvinnor sparkade sönder hans ansikte och bröstorg, en ohygglig syn. Han påstods tillhöra AVH. Cheferna i AVH levde däremot tryggt i stora villor i Buda dit inga demonstranter kom.

Mot morgonen började kolonner av sovjetiska tanks rulla in mot centrum. Kulor mot dem studsade bara på pansarplåten.

Då och då slog en tankgranat hål i en yttervägg så man såg rakt in i en lägenhet. De sköt sparsamt.

Gerö fick gå, Kadar blev partiledare och Nagy regeringschef. Revolutionskommittéer bildades spontant överallt på arbetsplatser och i bostadskvarter. Charlie från Glasgow och jag tog oss in i MEFESZ' högkvarter på universitetet och intervjuade två skärpta killar. De sa att upproret var en ungersk oavhängighetsförklaring och att de inte kämpade mot socialismen utan mot bristen på socialism.

En sovjetisk pansarbil fick motorstopp och några soldater tittade ut. Ungrare i närheten vällde plötsligt upp som en flodvåg, avväpnade de överraskade killarna, slog ihjäl dem, hällde ut en reservdunk bensin och tände på. Det var ett likbål jag såg, osande av bränt kött.

Den 25 oktober hejdades en stor demonstration av tre sovjetiska tanks. Inget skjutande. Diskussioner. Tanksen vände och körde i täten, fullpackade med glada demonstranter. Som sedan besköts på parlamentsplatsen av AVH:s stalinister. 200 dog.

Nagy höll ett radiotal och sa att sovjettrupperna skulle lämna Budapest. Vilken fest det blev! Alla krogar och kaféer fylldes, folk åt, drack, grälade, hurrade, sjöng och dansade. Mond mért szeretsz te mást blev en sorts upprorets signaturlodi.

På arbetsplatserna övertogs makten av nyvalda arbetarråd. I en gemensam deklARATION förklarade de att ingen utomstående skulle släppas in på deras domäner.

De beväpnade studenterna anslöt sig till det nya nationalgardet, abdikerade som revolutionärer, blev ordningens tjänare och förlorade allt politiskt inflytande!

Under några lugna dagar byttes de sovjettrupper ut som varit länge i landet och ofta sympatiserade med ungrarnas krav på självständighet. De nya som kom var indoktrinerade med att de kämpande ungrarna var fascister. Visst fanns det enstaka fascister som grävt upp sina k-pistar, gömda sedan andra världskriget, men de var lätt räknade och utan egentlig betydelse.

Vid urangravnarna i Pecs till exempel, hade den sovjetiska garnisonen ställt sig på revolutionskommitténs sida. Samtliga blev förmodligen arkebuserade sedan de kallats hem.

När sovjetiska pansarförband åter mullrade in i Budapest följdes de av infanteri som rensade stan. De kom den 4 november, en klar söndagsmorgon med frost. Luften fylldes av kanonernas dån och k-pistarnas gälla hackande.

Jag lämnade hotellet för att få en uppfattning om hur folk reagerade. I parken bakom Erkelteatern överraskades jag av lätta granater som visslade i trädköparna. Jag sökte skydd i en källare full med ungrare. En man sa att granatsalvorna kom från en stalinorgel. Alla var trötta och uppgivna. Bara det går över snart så inte allt blir förstört igen, suckade en mamma.

När jag gick hem till hotellet i skymningen höll några karlar på och grävde gravar i en plantering åt stupade kamrater. En knastrande radio sa att Kadar nu var regeringschef. Nagy hade avsatts och avrättades senare.

Kadar har valts med en betryggande majoritet av tusen ryska granater, ropade en av gästerna när vi åt brödsoppa i hotellets lilla matsal i skydd av en tjock tegelmur. På gatan utanför rasade en häftig strid.

Soldaterna som tog hotellet var unga bondpojkar från Ukraina. Svårt sårade soldater förbands i hotellets källare. Fyra dog. Ingen militärläkare kom.

Striderna ebbade ut. Det blev överkligt tyst. 22 döda unga ungrare låg på gatan upp mot stationen, svepta i ett tunt lager snö. Den frihetskamp de gav sina liv för ledde i ett längre perspektiv till sovjetimperiets sönderfall.

Sture Källberg